

HOLBÆK AMTS HERREGAARDE

GENNEM DE SIDSTE HALVTHUNDREDE AAR

Af Therkel Mathiassen.

Det er ikke egentlig Historie, gammel Historie, denne Artikel omhandler. Det er noget, der er sket for vore egne Øjne. Men alligevel er det et højst interessant Kapitel af vore Herregaardes Historie, et Kapitel, der vil sætte dybe Spor i Fremtiden.

Hvordan falder en Mand, der er noget saa fjernt som Eskimo- og Stenalderforsker, paa at skrive om Herregaarde? Min Interesse for Herregaarde gaar tilbage til 1904. Sommerferien i dette Aar tilbragte jeg som saa mange tidligere i Faurbo, hvor min Bedstefar var Lærer, og sammen med min Far var jeg ude paa en Række Cykelture og saa blandt andet en lang Række af Egnens Herregaarde: Dragsholm, Løvenborg, Torbenfeldt, Tølløse, Eriksholm, Lerchenborg, Birkendegaard, Vognserup o. s. v. Paa min Bedstefars Reol fandt jeg den første Udgave af Traps Danmark, fra 1850'erne, og efter den lavede jeg saa min første Protokol over Landets Herregaarde med Størrelse og Ejer, og siden da har jeg fulgt med i deres Skæbne, noteret, hver Gang en blev solgt eller udstykket, og hvad der ellers er sket med dem. Snart fik jeg fat i en gammel Statskalender, fra 1896, og deri stod en Liste over Herregaardenes Hartkorn og Ejer i dette Aar. Lad os nu foretage en Sammenligning mellem Forholdene dengang og nu.

Nedenfor er opført en Liste over Holbæk Amts Herregaarde, i 1896 og 1946, deres Hartkorn i Tønder og deres Ejer, idet dog kun dennes Slægtsnavn er anført. Listen er ordnet efter Ejendommenes Størrelse i 1896, begyndende

med de største Godser, hvor hele Hartkornet er opført under Hovedsædet. Naar Hartkornet er benyttet, skyldes det, at det trods alt er et bedre Sammenligningsgrundlag end Arealet, og nogen Ejendomsskyldvurdering eksisterede jo ikke i 1896. Sidst i Tabellen er anført nogle Ejendomme, som i 1896 hørte under de større Godser, men som nu er selvstændige.

	1896	1946	1896	1946
Tølløse (Baroni)	696	85	Schulin-Zeuthen	Hollesen
Hørbygaard	576	104	Grevenkop-Castensk.	Stiftelse
Løvenborg (Baroni)	498	96	Løvenskiold	Ahlefeldt-Laurvig
Lerchenborg (Grevskab)	496	205	Lerche	Lund
Dragsholm (Baroni)	381	26	Zytphen-Adeler	Böttger
Kragerupgaard	371	138	Dinesen	Dinesen
Brattingsborg (Grevskab)	355	211	Danneskiold-Samsøe	Dannesk.-Samsøe
Torbenfeldt	323	159	Treschow	Treschow
Nørager	257	99	Grev Moltke	Hansen
Bonderup	234	136	Stiftelse	Stiftelse
Birkendegaard	234	94	Baron Lerche	Faye
Vesterbygaard	233	75	Fonnesbech	Fonnesbech-Wulff
Hagedstedgaard	185	82	Grevenkop-Castensk.	Lerche
Egemarke	164	84	Grüner	Grüner
Aggersvold	161	60	Grev Lerche	Timm
Kongsdal	148	106	Estrup	Estrup
Bøstrup	147	87	Hansen	Hansen
Selchausdal	130	89	Selchau	Lange
Eriksholm	112	83	Ahlefeldt-Laurvig	Ahlefeldt-Laurvig
Kattrup	103	56	Bernstorff-Mylius	Bernstoff-Mylius
Holbæk Ladegaard	101	77	Ree	Kastberg
Sæbygaard	94	67	Nygaard	Grüner
Bjærgbygaard	88	36	Brockenhuus-Schack	Petersen
Aagaard	86	82	Helemann	Olsen
Vedbygaard	81	63	Madsen	Stiftelse
Knabstrup	78	78	Lunn	Aktieselskab
Lerchenfeldt	76	58	Holm	Poulsen
Anneberggaard	64	29	Buchwald	Christfort
Kaalund Kloster	60	54	Lawaetz	Lænkholm
Gislingegaard	60	43	Plenge	Jornil
Svinningegaard	60	48	Skibsted	Nord
Toftholm	58	43	Hoppe	Treschow
Flinterupgaard	56	39	Friis	Rasmusen

	1896	1946	1896	1946
Løvegaard	52	55	Trock	Hasselbalch
Katrinedal	50	—	Jørgensen	—
Ellingegaard	48	—	Holm	—
Algstrup	47	45	Lemvigh	Lemvigh
Smakkerupgaard	42	44	Lerche	Prahl
Frihedslund	39	47	Hvidt	Strand
Arnakkegaard	37	44	Madsen	Schwensen
Nyvang	39	40	Hjort	Egede
Viskingegaard	35	35	Fraas	Pedersen
Mullerupgaard	33	35	Petersen	Lystrup
Sørslevgaard	30	30	Jørgensen	Jørgensen
Solbjerggaard	29	22	Plenge	Sichel
Falkenhøj	29	—	Simonsen	—
Nidløsegaard	29	30	Evers	Aktieselskab
Sidingevig	29	—	Interessentselskab	—
Dorthealyst	27	25	Lunn	Ollendorff
Hesselbjerggaard	27	24	Engberg	Aktieselskab
Vørslevgaard	26	28	Quade	Rasmusen
Aldersro	26	26	Lund	Lund
Grønnebjerggaard	26	—	Suell	—
Kelleklintegaard	25	28	Fraas	Hansen
Daurup	25	—	Hauberg	—
Dyrehavegaard	23	23	Lunn	Grøn
Frederikshøj	23	25	Lunn	Hansen
Løjtvedgaard	22	30	Lange	Andersen
Egebjerggaard	22	—	Jørgensen	—
Fæltergaard	22	—	Grüner	—
Svallerup Præstegaard	22	—	Præstekaldet	—
Ubby Præstegaard	21	—	Præstekaldet	—
Drags Møllegaard	20	—	Malling	—
Dønnerup	41	86	Dragsholm Gods	Hastrup
Vognserup	95	73	Løvenborg Gods	Teisen
Sophienholm	34	56	Tølløse Gods	Schulin-Zeuthen
Aunsøgaard	48	55	Lerchenborg Gods	Junker
Orelund	43	44	Torbenfeldt Gods	Treschow
Saltofte	40	39	Vesterbygaard Gods	Boserup
Severinsminde	25	29	Løvenborg Gods	Teisen
Ulvigaard	—	22	Torbenfeldt Gods	Baunggaard
Astrup	—	22	—	Gammelt.-Schougd.

Hvis en Ejendom enten i 1896 eller nu har under 20 Tdr. Hartkorn, er der i Rubrikken kun anført en Streg.

Hvad kan man saa læse af denne Tabel? Først nogle almindelige Betragtninger:

Vi noterer en stærk Tilbagegang i de største Ejendommes Antal og Størrelse:

Hartkorn i Tdr.

	Over 200	100—199	40—99	20—39	Ialt
1896	12	9	17	25	63
1946	2	5	33	21	61

Antallet af Storgodser, med over 200 Tdr. Hartkorn, er gaaet tilbage fra 12 til 2, altsaa til en Sjattedel. Ogsaa Antallet af Godser mellem 100 og 200 Tdr. Hartkorn er gaaet tilbage, fra 9 til 5. Til Gengæld er Gruppen mellem 40 og 100, de middelstore Herregaarde, næsten fordoblet, fra 17 til 33; de mindre Gaarde kan igen notere en lille Tilbagegang, fra 25 til 21. Det samlede Antal viser kun en Tilbagegang fra 63 til 61; men ser vi paa det samlede Hartkorn, ser vi en Tilbagegang fra 8087 til 3924 Tdr., altsaa til under Halvdelen. Herregaardene i Holbæk Amt har saaledes i Løbet af disse halvthundrede Aar tildels mistet deres dominerende Stilling; i Øjeblikket hører kun 16 pCt. af Amtets Jord under Gaarde med mere end 20 Tdr. Hartkorn, og heraf er en stor Del Skov.

Hvad er nu Aarsagen til Herregaardenes stærke Tilbagegang i denne Periode? Der er tre Aarsager: For det første Salget af Fæstegodset. 1890'erne hørte der endnu et betydeligt Fæstegods under en Række af Amtets Herregaarde, og dette er siden solgt. Dernæst Lensafløsningen, der ramte Amtets to Grevskaber og tre Baronier; der blev herved til Staten afgivet en Fjerdedel af Godsernes samlede Værdier og desuden en Trediedel af Landbrugsjorden til Udstykning; men desuden ophævedes Majoratsbaandet, saa Godserne ikke længere udelt skulde gaa i Arv, men kunde sælges og deles, og dette blev skæbnesvangert for de fire af Amtets fem Majoratsgodser. Og dernæst kom Udstykning ved Køb af Gaarde i det fri Marked, først ved Holbæk Amts Udstykningsforening, senere ved Statens Jordlovsudvalg.

Tilbagegangen i Antallet af Ejendomme fra 63 til 61 viser dog ikke tilstrækkeligt den Udstykning, der har fundet Sted, idet de større Godser ofte omfatter flere store Gaarde. Udstykningen, der har fundet Sted, ses bedst af, at der i 1896 fandtes 81 G a a r d e med over 20 Tdr. Hartkorn, men nu kun 65, altsaa en Tilbagegang paa 16 eller 20 pCt.

En anden Udvikling i Løbet af disse 50 Aar ser vi i Ejendomsforholdene, i de Slægter, der ejer Herregaardene. Adelen er gaaet stærkt tilbage som Godsejerstand. I 1896 ejede Adelen i Holbæk Amt 16 store Ejendomme, hvoraf de 13 var Godser med over 100 Tdr. Hartkorn; nu ejer Adelen kun 9, hvoraf kun 2 er større Godser. Borgerlige Slægter ejede 1896 45 Ejendomme (heraf 8 Godser), nu 45 (3 Godser). Aktieselskaber ejede dengang ingen, men nu 3 Herregaarde. Stiftelser ejede 1896 et større Gods, nu 5 Herregaarde, hvoraf 2 større Godser. Endvidere ser vi, at i Løbet af denne Periode er af de 63 Herregaarde og Godser, der var i 1896, ikke mindre end de 51 gaaet over til andre Slægter; i 6 Tilfælde er dette dog sket ved Arv (Vesterbygaard, Hagestedgaard, Aagaard, Toftholm og de to Stiftelser, Vedbygaard og Hørbygaard), og Aktieselskabsformen kamouflerer, at Knabstrup stadig ejes af Slægten Lunn. Men 44 af de 63 Ejendomme er dog alligevel solgt i denne Periode, noget, der ikke tyder paa særlig Stabilitet i Ejendomsforholdene i Amtet. Af Slægtsgaarde, der har tilhørt samme Slægt i over 100 Aar, findes der da ogsaa kun 4: Brattingsborg, Kragerupgaard, Kongsdal og Egemark (egentlig ogsaa Knabstrup), hvortil dog kommer Hagestedgaard, Kattrup og Vesterbygaard, naar man regner Spindesiden med.

Lad os nu i Enkeltheder se lidt paa, hvad der er sket. Først Majoratsgodserne, de to Grevskaber og tre Baronier. Bedst har Brattingsborg, det tidligere Grevskab Samsø, redet Stormen af; ved Lens afløsningen afgav det til Udstykning Halvdelen af de tre paa den nordlige Del af Øen liggende Gaarde, Bisgaard, Vadstrup og Sannholm, medens

det store sammenhængende Areal mod Syd omkring Bratingsborg Hovedgaard bevarede. Men da den nuværende Ejerinde kun har en Datter, er det tvivlsomt, om der ogsaa i Fremtiden vil være Danneskiold'er paa Samsø. Det andet Grevskab, Lerchenborg, afgav til Udstykning Melbygaard, Svebøllegaard og et Areal af Hovedgaarden. Men dernæst blev alle Grevskabets Besiddelser omkring Jyderup, Aunsøgaard, Skove og Plantager, solgt. Og endelig blev i 1927 Resten af Godset solgt til Skibsmægler Bruhn, der atter har solgt det til den nuværende Ejer, Hofjægermester Lund. Men Lerchenborg er dog stadig et betydeligt Gods, omfattende hele Halvøen Asnæs. Værrer er det gaaet de tre Baronier: Løvenborg afgav til Udstykning Minnislyst og Arealer af Vognserup og Hovedgaarden, og derpaa blev Resten af Vognserup og Severinsminde solgt. Endelig blev i 1938 Resten af Godset solgt til den nuværende Ejer; men det er ikke noget stort Areal, der skal bære Løvenborgs store, røde Slot i Fremtiden. Dragsholm afgav til Udstykning Teglværksgaarden, og derpaa blev alle Baroniets Ejendomme ved Jyderup, Dønnerup med Rangle Mølle og de store Skove solgt. Da den sidste Baron døde i 1932, solgte og adsplittede Arvingerne Resten af Godset. Hovedgaarden købtes af Jordlovsudvalget, der udstykkede den paa nær den nuværende lille Hovedgaard, og den mægtige, gamle Bispeborg er nu Pensionat. Værst er det dog gaaet Tølløse, Hovedsædet for Baroniet Zeuthen. Ved Afløsningen blev Søgaard og et større Areal af Hovedgaarden udstykket; derpaa blev Hovedgaarden, Sonnerup og Skovene ved Hvalsø solgt, idet Ejeren kun beholdt Sophienholm. Hovedgaarden med Slottet havde flere forskellige Ejere; Slottet var en Tid udlejet til Kostskole, og ved en Skoledrengs Uforsigtighed opstod der Brand, og hele Peder Oxes store Slot nedbrændte. Den nuværende Ejer, Fabrikant Hollesen, har af de gamle Materialer bygget et lille, beboeligt Hus.

Af de andre større Godser kan det nævnes, at Torbenfeldt har fraskilt tre store Gaarde, Orelund (der er over-

draget til den ældste Søn), Ulvig. og Tømmerupgaard (begge solgt). Fra Vesterbygaard Gods er Saltofte blevet solgt. Fra Egemarke, Aggersvold, Eriksholm og Kattrup er der solgt betydelige Arealer til Udstykning. Formindselsens af de andre større Godser skyldes Salg af Fæstegods; Gaarde som Hørbygaard, Kragerupgaard, Nørager og Birkendegaard havde endnu mange Fæstegaarde for 50 Aar siden.

Af de mindre Herregaarde er Katrinedal, Ellingegaard, Daurup og Drags Møllegaard udstykket af Udstykningsforeningen, der ogsaa har købt et Areal af Gislingegaard. Private har udstykket Grønnebjerggaard og Fæltergaard, og endelig har Jordlovsudvalget udstykket de to store Præstegaarde og Arealer af Bjergbygaard, foruden de foran nævnte Udstykninger fra Majoraterne. Siddingevig er delt i 3 store Gaarde.

Til Gengæld ser vi, at et Antal Herregaarde er blevet større ved Tilkøb af Jord, saaledes Løvegaard, Arnakkegaard, Løjtvedgaard og sidst Frihedslund, ved Køb af et større Areal af Nabogaarden Falkenhøj. Astrup er ved Tilkøb af Møller og Skov blevet en Herregaard, og Dønnerup og Sophienholm, der tidligere kun var mindre Hovedgaarde under større Godser, er ved disses Sønderdeling blevet betydelige Ejendomme.

Er det godt eller ondt, den Udvikling, der har fundet Sted: Storgodsernes Adsplittelse, Gaardenes Udstykning, nye Slægter paa Gaardene? Der er skabt mange gode Smaahjem paa de udstrakte Herregaardsmarker, smaa, selvstændige Bedrifter, hvor en arbejdsom Slægt vokser op. Der er heller intet at sige til, at dygtige Landmænd rykker ind paa de Gaarde, hvor de gamle Slægter ikke mere kan klare sig, naar det beskyttende Majoratsbaand hæves; i en Række Tilfælde er det dog ikke Landmænd, men Rigmænd fra Byerne, der har erhvervet Herregaardene (Tølløse, Nørager, Selchausdal, Frihedslund, Mullerupgaard, Ulviggaard); og adskillige af disse har kun haft godt af den »Kapitalindsprøjtning«, dette har betydet.

Er der sket nogen Skade ved denne Udvikling? Tilsyneladende ikke. Der er ingen værdifulde Herregaardsbygninger, der staar uden Jord og er forfaldne, som man ser mange Steder i Jylland. Ja, Tølløse er brændt, men ved den stærke Modernisering og Ombygning i det 19. Aarhundrede var dens Værdi som Arkitekturmonument blevet stærkt forringet. Af Amtets fredede Herregaarde har Lerchenborg, Torbenfeldt, Kongsdal, Vedbygaard og Kaalund Kloster (fredet i Klasse A) og Aggersvold, Kragerupgaard, Aagaard, Eriksholm, Hagedstedgaard, Sæbygaard, Vognserup og Dorthealyst (alle i Klasse B) endnu Arealer, der skulde kunne bevare dem i Fremtiden. Tersløsegaard (Kl. A) har ganske vist mistet sin Jord; men som Holberg-Museum vil den vel nok kunne bevares.

Kun to Herregaarde maa man se paa med lidt Ængstelse for Fremtiden; men det er rigtignok ogsaa de to allerstørste og værdifuldeste, Dragsholm og Løvenborg, begge fredede i Klasse A. Til Dragsholms mægtige Slot, en af vore allerældste og allerinteressanteste Herregaardsbygninger, hører der nu kun et Areal paa 170 ha, saa Slottet har maattet lejes ud som Pensionat! Vil det ogsaa kunne gaa i Fremtiden, naar Grænserne atter aabnes for Rejselysten? Og hvad ellers? Og Løvenborgs mægtige Renæssanceslot er alt for stor en Hovedbygning for de 900 ha, der nu hører til Godset; Slottet er kun delvis beboet, da Ejeren oftest bor paa sin Gaard Hjortholm paa Langeland. Endnu er der næppe Fare for Løvenborg; men bliver det ved at gaa?

Med disse Spørgsmaal for Fremtiden skal jeg slutte denne lille Oversigt om Holbæk Amts Herregaarde gennem de sidste halvthundrede Aar. Een Ting maa man ikke glemme for den sociale Side af Sagen: Herregaardenes Værdi som Turistattraktioner. Hvor meget fattigere vilde ikke Egnen være uden saadanne Gaarde som Lerchenborg, Dragsholm, Løvenborg, Torbenfeldt, Kongsdal og Eriksholm?